

УДК 94(477.72)«19»:364

**ДОСВІД БОРОТЬБИ ІЗ
ПРАВОПОРУШЕННЯМИ НЕПОВНОЛІТНІХ
НА ПІВДНІ УКРАЇНИ У ПЕРІОД
ФОРМУВАННЯ РАДЯНСЬКОГО
ТОТАЛІТАРНОГО РЕЖИМУ**

**THE EXPERIENCE OF OVERCOMING
CHILDREN'S CRIMINALITY IN SOUTH UKRAINE
DURING THE FORMATION OF THE SOVIET
TOTALITARIAN REGIME**

Букреєв Т. В.,
аспірант кафедри історії, археології та
методики викладання, Херсонський державний
університет (Херсон, Україна),
e-mail: tarasbukreev@ukr.net, ORCID:
orcid.org/0000-0001-9094-3894

Bukreev T. V.,
postgraduate student of the Department of
History, Archeology and Methods of Teaching,
Kherson State University (Kherson, Ukraine),
e-mail: tarasbukreev@ukr.net, ORCID:
orcid.org/0000-0001-9094-3894

Розглядається досвід боротьби з правопорушеннями неповнолітніх в період формування радянського тоталітарного режиму. Автор визначає причини дитячої злочинності та механізми протидії цьому асоціальному явищу. Крім того, розглядається процес створення мережі спеціальних закладів для неповнолітніх правопорушників. У статті простежується кількісний склад неповнолітніх порушників закону. Вперше до наукового обігу було введено ряд джерел із фондів Державних архівів Херсонської та Миколаївської областей, Центрального державного архіву громадських об'єднань України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління, що висвітлюють діяльність структур соціального захисту та реабілітації дітей у 20–30-х рр. XX ст.

Ключові слова: дитяча безпритульність, правопорушення неповнолітніх, дитяча бездоглядність, 1920–1930-ті роки, УСРР.

The article deals with the reasons of origin and the first attempts of overcoming of children's homelessness and criminality in South Ukraine during the formation of the Soviet totalitarian regime. Also basic directions of struggle against the social phenomenon are described here. It is stressed on the unpublished sources of the State Archives of Kherson region, State Archives of Mykolayiv region, Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine and Central State Archive of Public Associations of Ukraine.

Keywords: children's homelessness and criminality, children's home, 1920s, 1930s, USSR.

Населення України на початку 1920-х рр. опинилося в досить складних умовах, що призвело до появи таких асоціальних явищ, як дитяча безпритульність та бездоглядність. Безсумнівно, безпритульність та бездоглядність тісно пов'язані із порушенням закону. Відтак, злочинність у середовищі неповнолітніх збільшувалась синхронно з безпритульністю.

Досвід подолання та профілактики злочинності у середовищі неповнолітніх у період 1920–1930-х рр. активно вивчали В. Виноградова–Бондаренко [2], А. Волошинова [3–4], Н. Березовська [1]. Крім того, питання торкалися Є. Комар [17], О. Парашевіна [21], Л. Олянич [20], В. Іваненко та І. Іщенко [14]. Слід зауважити, що у перелічених працях регіональний матеріал представлений вибірково.

Метою статті є вивчення досвіду боротьби із правопорушеннями неповнолітніх на Півдні

України у період формування радянського тоталітарного режиму.

Протягом періоду НЕПу набуло помітних масштабів явище хуліганства, найбільш поширене серед молоді на фоні примітивної культури та свідомості [17, с. 110]. Багато в чому причини злочинності неповнолітніх були тими ж самими, що й причини безпритульності.

12 червня 1920 р. набув чинності Декрет РНК УСРР «Про відповідальність неповнолітніх» й з цього моменту розпочалася систематична робота у напрямку подолання злочинності серед підростаючого покоління, почався процес розбудови мережі комісій у справах неповнолітніх правопорушників.

Більшість комісій було організовано до середини 1920 р., але їх безпосереднє функціонування розпочалося тільки на початку 1921 р. Паралельно створювалася мережа приймальників, колекторів, розподільників, будинків примусового виховання, реформаторіїв. Кількість справ, розглянутих у губернських комісіях за цей рік, складала 15 тис. всього по Україні, зокрема 10 тис. у містах. Згідно звіту про роботу Всеукраїнської комісії у справах неповнолітніх найбільша кількість справ надійшла з Одеської губернії – 2.670. Вже у першій половині 1922 р. усього по Україні було розглянуто 5.512 справ, зокрема Одеською губернською комісією було розглянуто 1.137 справ, а Миколаївською – 420. Ці дві губернії були серед рекордсменів за кількістю правопорушень неповнолітніх. За статевою ознакою переважну кількість неповнолітніх правопорушників становили хлопці. У 1920–1923 рр. – 87% від загальної кількості дітей [28, арк. 1–2, 19]. Варто зазначити, що статистика не показує всієї картини, адже велика кількість справ по дрібним правопорушенням не доходила до розгляду й припинялася на етапі отримання справи комісією у справах неповнолітніх.

У межах Миколаївської губернської комісії у справах неповнолітніх діяла Херсонська повітова. Робота комісії була досить напруженою, особливо у часи масового голодування. Так, за квітень 1922 р. до комісії надійшло 25 справ по неповнолітнім до 15 років, з яких було розглянуто лише 12,9 – було закрито через смерть дітей, а 4 – залишилися не вирішеними. З них справ по хлопцям було – 19, а по дівчатам – 6. Також надійшло 15 справ по неповнолітнім від 15 до 17 років, де більшість обвинувачувалася у крадіжках їжі та мародерстві через те, що голодували. У червні 1922 р. надійшло 15 справ (13 по хлопчикам і 2 по дівчатам), з котрих було вирішено 11, завершено через смерть – 1. За крадіжку було 10 звинувачень і 1 за вбивство. Як і в попередні місяці причиною скоєння злочинів визнавався голод. З тієї ж причини зафіксовано випадки канібалізму серед дітей. Іншими видами злочину були: вбивство, бандитизм, підпали, зберігання зброї тощо. Загалом з 1 січня по 1 листопада 1922 р. комісія в справах неповнолітніх при Херсонському управлінні народного комісаріату освіти працювала надзвичайно напружено й результативно. За цей

період надійшло 252 справи. З них тільки 5 справ було припинено за відсутністю правопорушення. Заслухано було 98 справ [8, арк. 6–9]. Як бачимо, покинуті напризволяще діти шукали різні методи для виживання, у тому числі й незаконні.

Задругополовину 1922 р. Одеською губернською комісією в справах неповнолітніх було розглянуто 1.248 справ. Основні правопорушення: бандитизм, грабежі, крадіжки, проституція. Дітей також звинувачували в абсурдних правопорушеннях, зокрема шпигунстві та контрреволюційній діяльності [27, арк. 125, 133].

Тогочасним радянським законодавством було виділено 5 видів правопорушень, кожне з яких мало окремі форми, а саме: правопорушення проти держави (контрреволюційна діяльність, бандитизм, покриття бандитизму), проти порядку управління (посадовий злочин, хабарництво, невиконання вказівок влади), проти недоторканості особи (вбивство, поранення, побої, злочини проти честі), проти майнового права (крадіжка, грабіж, підробка, шахрайство, пошкодження майна), безпритульність (відсутність документів, жебрацтво, бродяжництво, проституція) [4, с. 154]. Фактично, зі встановленням радянської влади з'явилися нові види правопорушень, що застосовувались до неповнолітніх, зокрема контрреволюційна діяльність.

Головним соціальним фактором правопорушень неповнолітніх були бідність, голод і тісно пов'язана з цими факторами безпритульність. Це підтверджується аналізом статистичних даних: 80% правопорушень було здійснено проти тих чи інших форм власності [2, с. 7].

По відношенню до правопорушників комісії використовували наступні методи: контроль з боку оглядача-вихователя; контроль батьків; передача під патронат; направлення до школи; поміщення в заклади соціального виховання; заходи медичного характеру (лікування); працевлаштування [13, с. 97–98].

Комісія для неповнолітніх правопорушників була, перш за все, органом медично-педагогічного впливу, тому, зазвичай, постанови після розгляду справи були відповідними. До заходів впливу відносилися наступні: бесіда, роз'яснення, зауваження вихователя, встановлення нагляду рідних, вихователів, направлення до відповідних дитячих закладів тощо [7, арк. 4–5].

До дітей, які не піддавалися виховному впливу, застосовували наступні методи: ізоляція, постільний режим, лікарські заходи і обмеження свободи. Діти могли бути переведені в основний дитбудинок, якщо вони проявили себе соціально-корисними без застосування до них заходів примусового впливу. Діти, які не підлягали впливу переводилися у реформаторій Народного комісаріату юстиції. Діти із вираженими нервово-психічними розладами, епілепсією тощо переводилися у відповідні заклади Народного комісаріату охорони здоров'я [7, арк. 13].

Наявна кількість закладів для неповнолітніх правопорушників не могла впоратися з таким

об'ємом дітей-злочинців. Наприклад, на початку 1921 р. в Одеській губернії функціонувало 5 колекторів, протягом року відкрили ще 5 таких закладів, але все-одно цього було недостатньо. Колектори в середньому було розраховано на 40 дітей, але в них, зазвичай, утримувалося 80–90 неповнолітніх [24, арк. 1–2]. Ці заклади збирали матеріали, що всебічно характеризували підлітків, і на підставі цих даних комісії у справах неповнолітніх складали детальний план виховної роботи з конкретною дитиною. Таким чином, колектори виступали практично першими кримінологічними лабораторіями із вивчення причин та умов правопорушень неповнолітніх, особистості самого правопорушника, розробки заходів профілактики протиправної поведінки дітей [15, с. 198]. Дітей після вивчення в колекторі поділяли на дві категорії: ті, які мають ознаки професійних правопорушників; ті, які не схильні до порушення закону [19, с. 175].

До кінця грудня 1922 р. в Одеській губернії функціонувало 13 колекторів на 765 дітей, проте й така кількість закладів не відповідала вимогам, адже кількість правопорушень постійно зростала [25, арк. 69].

Середньостатистичний вік неповнолітнього правопорушника в 1921–1922 рр. коливався від 16 до 18 років, а саме 1921 р. – 48,6%, 1922 р. – 45%. Зі зниженням верхньої вікової планки неповнолітніх правопорушників до 16 років у 1923 р., вік відповідно знизився до 13–16 років – 87%. Нижня вікова планка неповнолітнього правопорушника становила 7 років, хоча зустрічались випадки скоєння злочинів і у дітей віком 5–6 років [3, с. 69].

За період з 1 січня по 31 травня 1923 р. через комісію у справах неповнолітніх тільки в Одесі пройшло 227 хлопчиків та 37 дівчат. Більшість злочинів – крадіжки [5, с. 176]. Переважна більшість дітей, які здійснювали незаконні дії, були сиротами. Із зареєстрованих підлітків-правопорушників в Одеській губернії в січні 1923 р. сиріт було 55%, лютому – 80%, березні – 90%, квітні – 67% [18, с. 462].

Загалом за 1923 р. в Одеській губернії було зафіксовано 1.112 неповнолітніх правопорушників, з них хлопців – 954 чол. (85,9%), дівчат – 158 (14,1%). З усіх правопорушників у віці до 10 років було 24 чол., 10–12 років – 135 чол., 12–14 років – 372 чол., 14–16 років – 581 чол. В Одеській губернії найбільше неповнолітніх порушників закону було з Одеси та повіту (740 та 222 відповідно). З інших місцевостях губернії було 150 чол. Неповнолітні здійснювали злочинні дії різного характеру, переважно проти чужого майна: кримінальний бандитизм – 4 справи (в усіх випадках дітей як зняряддя використовували дорослі); злочини проти порядку управління (самогоноваріння, торгівля тютюновими виробами, спекуляція) – 79 справ (8,8%); злочини проти особи – 5 вбивств (0,5%), 211 випадків нанесення тяжких тілесних пошкоджень (19%); злочини проти майна – 589 крадіжок (65,6%), 7 грабежів (0,7%), 23 випадки шахрайства (2,5%), 33 випадки псування чужого

майна (3,6%); безпритульність, жебракування – 61 випадок (6,8%); інші дрібні правопорушення – 77 випадків (8,5%). Більшість правопорушників були сиротами та напівсиротами – 803 чол. (72,2%). 7% правопорушників були вихованцями дитбудинків. За рішеннями комісії 482 неповнолітніх було направлено до колекторів (існували в Одесі та Херсоні). У зв'язку з великою кількістю дівчат-правопорушниць гостро стояло питання відкриття для них окремого колектору [30, арк. 1–3зв, 6зв–7].

Після проведеної реформи 1923 р. з укрупнення одиниць адміністративно-територіального поділу було скасовано повітові комісії в справах неповнолітніх, зменшилась кількість губернських до 9 та було створено окружні – 44 [3, с. 69]. У цей час рівень злочинності серед неповнолітніх залишався високим. Наприклад, у Миколаївській окрузі за 1923 р. через комісію пройшли справи 323 неповнолітніх правопорушників. Більшість порушень було здійснено проти майна [6, арк. 7зв].

У звіті Одеської губернської комісії у справах неповнолітніх за 1924 р. зазначається, що за рік через комісію пройшло 824 справи (51 справа лишилася з 1923 р.). Викликає інтерес класифікація порушень: самогоноваріння (4%), порушення правил торгівлі (14,4%), злочини про особи (майже 3%, у тому числі і вбивство). Загалом через комісію пройшло 1.079 неповнолітніх, з них хлопців – 87,3%, відповідно дівчат – 12,7%. Майже 52% правопорушників були у віці 14–16 років, а майже 3% складала діти до 10 років. Більшість із цих дітей уже не перший рік вели асоціальний спосіб життя, зважаючи на той факт, що тільки 434 чол. (42,9%) були письменними. Майже половина неповнолітніх порушників закону була сиротами (43%). За результатами розгляду справ 49,8% правопорушників було направлено до колекторів, тобто комісія визнала неспроможність зарадити тільки засобами педагогічного впливу. Поміщення неповнолітнього до колектору не означало, що він буде переданий на примусове перевиховання, адже за рік було зафіксовано 301 випадок втечі, під час яких правопорушники ще й обкрадали колектор. Відсоток втеч був надзвичайно високим, зважаючи на те, що до колектору було поміщено 482 неповнолітніх [29, арк. 87–89, 96, 99]. Наявність майже 3% правопорушників у віці до 10 років свідчить про подальшу криміналізацію з ранніх літ. У порівнянні з попередніми роками зріс відсоток правопорушників, які мали повну сім'ю або одного з батьків, що свідчить про продовження падіння авторитету батьків та скрутне матеріальне становище родин.

У звітах про правопорушення неповнолітніх не виділяють в окрему категорію гвалтівників. Хоча такі факти фіксувалися неодноразово, наприклад, випадок, коли безпритульні хлопці 14–15 років намагалися звалтувати двох дівчат, їхніх ровесниць, які не були безпритульними [32, арк. 9]. Можемо припустити, що такі правопорушення відносили до злочинів проти особи.

У цей час у Миколаївській окрузі через комісію пройшло 274 правопорушники. 199

незаконних діянь було скоєно проти власності, тобто 72,6%. У цей же період було зареєстровано 541 безпритульного, зокрема 30 «гастролерів» [6, арк. 7зв, 13].

На початку 1924 р. для неповнолітніх правопорушників в Одесі діяв приймальник-розподільник, колектор, реформаторій та трудова колонія. Заклади ніколи не були порожніми, наприклад, у січні 1924 р. у колектор постуило 29 дітей, а у реформаторій – 5 дітей. Було зафіксовано й випадки рецидивів, наприклад 12 хлопців та 2 дівчини, які пройшли через Одеську губернську комісію, потрапляли під категорію рецидивістів [31, арк. 37, 42]. У цей час у Миколаївській окрузі було розглянуто 346 справ на 426 дітей (378 хлопців та 48 дівчат), у Херсонській – 282 справи на 387 неповнолітніх (345 хлопців та 42 дівчини), 57% злочинів – крадіжки [29, арк. 113–114]. Як бачимо, співвідношення кількості хлопців та дівчат, які вчиняли правопорушення в різних округах, залишались співрозмірними.

За період 1923–1924 рр. через Одеський колектор пройшло 2.703 безпритульних дитини віком до 18 років, у 1925 р. – 535 дітей, а загалом дитустанови міста зареєстрували у 1923/24 р. близько 10 тис. безпритульних дітей, з них хлопчики становили 62,5%, дівчатка – 27,5%. Сироти сягали 71%, напівсироти – 26,3%, дітей робітників було 46%. Серед безпритульних дітей росіяни становили 64,4%, євреї – 27,5%, українці – 8%, німці – 2,2%. На думку Л. В. Олянич, незначний відсоток українців серед безпритульних пояснюється значно меншою питомою вагою вихідців із селян (17,8%) порівняно з іншими регіонами [20, с. 5]. Крім того, такий високий показник росіян можна пояснити переміщеннями дітьми з території Росії на Південь УСРР у 1921–1923 рр., адже не усі діти централізовано потрапляли до дитбудинків. Значним був відсоток тих, хто самостійно діставався України й лишався на вулиці. Незважаючи на процес реєвакації велика кількість цих дітей лишилася жити в УСРР (в основному ті, хто втратив зв'язок із родичами чи лишився сиротами).

Незлагодженість дій та поспіх при реєвакації дітей призводили до повної дезорганізації роботи дитбудинків, відрив дітей від вже звичного місця призводив до озлоблення неповнолітніх і створення підґрунтя для масових втеч. Вони тікали із дитбудинків, по дорозі на вокзал, з вагонів [18, с. 463].

За підрахунками В. В. Іваненка та І. В. Іщенко у 1925–1926 рр. в УСРР від 50 до 95% безпритульників мали російське походження [14, с. 101].

Із подоланням голоду спостерігалася тенденція до зменшення кількості правопорушень, що дає підстави говорити про голод, як одну з головних причин дитячої злочинності. Так, у Херсоні у 1922 р. було 145 неповнолітніх правопорушників, то в 1923 р. – 106, а в 1924 р. – 80 [12, арк. 3–8].

У середині 1920–х рр. комісії у справах неповнолітніх правопорушників обслуговували різні за типами заклади: реформаторії, колектори,

будинки для «морально-дефективних» (основні та допоміжні), землеробські колонії в селах і трудові будинки в містах. Будинки для безпритульних правопорушників розподілялися по статевому принципу – окремо для хлопчиків, окремо для дівчаток, але частими були випадки й змішаного проживання [1, с. 127; 4, с. 154]. Основні дитбудинки для «морально-дефективних» комплектувалися з правопорушників до 14 років, яких не можна було віднести до рецидивістів. У такому закладі було до 30–40 вихованців. Допоміжні заклади комплектувалися з неповнолітніх у віці 14–16 років з «яскраво вираженими антисоціальними навичками» [26, арк. 2–4]. Особливістю цих закладів була повна ізоляція вихованців від навколишнього світу, що мало сприяти якнайшвидшому перевихованню та соціалізації.

На Півдні України розповсюдженням закладом були землеробські колонії в сільській місцевості. Наприклад, ще від початку 1922 р. для неповнолітніх правопорушників діяла трудова колонія у Білозерці [11, арк. 1]. Як бачимо, в якості профілактичних та виховних заходів у дитзакладах Півдня України активно використовували фізичну працю в сільському господарстві та майстернях.

У системі установ, що займалися виконанням покарань стосовно неповнолітніх, особливе місце займали трудові комуни Об'єднаного Державного Політичного Управління (ОДПУ). Всіх їх було створено в порядку експерименту, прямо не передбаченого законом, і було призначено для найбільш важких із педагогічної точки зору категорій неповнолітніх правопорушників, а також молодих людей у віці від 16 до 21 року, а саме, для рецидивістів-професіоналів зі злочинним минулим, з багаторазовими приводами й судимостями [1, с. 127–128].

За період з 1924 р. до 1928 р. 3.699 неповнолітніх потрапляло під категорію рецидивістів. З кожним роком, незважаючи на постійні заяви влади, що ситуація із правопорушеннями неповнолітніх під контролем, кількість порушників закону збільшувалася. Відтак, за звітній 1925/1926 р. 12.369 (з них до 15 років – 3.145) підлітків мали приводи в міліцію, за 1926/1927 р. – 18.640 (до 15 років – 3.989) підлітків, а за 1927/1928 рр. кількість підлітків, які мали приводи в міліцію становила 22.733 чол. (з них до 15 років – 3.875) [23, арк. 42–42зв]. Зокрема, з вересня 1925 р. по січень 1926 р. Херсонська Окркомісія розглянула 259 справ неповнолітніх, з 1 січня по 1 квітня 1926 р. – 256, з 1 квітня по 1 липня 1926 р. – 186 [9, арк. 16–26, 35–49]. З 1 січня по 1 квітня 1927 р. Херсонська комісія розглянула 73 справи, з 1 квітня по 1 липня – 272, з 1 липня по 31 грудня – 92 [10, арк. 3–4, 13–15].

У другій половині 1920–х рр. більшість правопорушень здійснювалася втікачами з дитбудинків та виправних закладів. Наприклад, на 1 січня 1926 р. у Херсонській окрузі в розшуку було 12 підлітків. За період із січня по квітень 1926 р. з установ для неповнолітніх правопорушників було здійснено 48 втеч, повернено до закладів було 29

дітей. Протягом цього терміну до дитустанов для неповнолітніх правопорушників було передано 86 дітей. Більша частина з них (49 дітей) були віком 12–15 років. Обоє батьків мали 42 дитини, сиріт – 26, мали одного з батьків – 18 [9, арк. 27], тобто правопорушення 49% дітей були спричинені не безпритульністю та сирітством, а бездоглядністю.

Більшість неповнолітніх правопорушників були хлопцями, що підтверджується статистикою. Так, аналіз даних про безпритульних, затриманих міліцією у Миколаєві у 1928 р., й тих, які втекли з дитзакладів у 1927 р., відтворює статеву структуру цих дітей: дівчат-правопорушниць було в 2,7–4,5 рази менше, ніж хлопців [14, с. 103].

У 1920–ті рр. головною причиною правопорушень була матеріальна скрута сімей, то в 1930–ті рр. неповнолітні правопорушники все частіше вербувалися дорослими злочинцями [16, с. 88].

Здавалося, що до кінця 1920–х рр. мала б сформуватися система протидії злочинності у середовищі неповнолітніх. Проте, недовір'я і недосконалість самої політичної системи, відсутність фахівців та коштів на фінансування держпрограм, загострення соціально-економічних та політичних протиріч після відходу від політики НЕПу дають у 1930 р. – 60% правопорушників із числа безпритульних та 20% – з числа бездоглядних відносно загальної кількості правопорушень неповнолітніх [21, с. 135].

Статистичні дані про рівень правопорушень неповнолітніх в УСРР у 1930–х рр. віднайти не вдалося. Цілком можливо, що це пояснюється фактом прирівнювання самого явища безпритульності до злочинної діяльності.

Разом з тим, із середини 1930–х рр. відбувається створення спеціальних дитячих закладів у структурі НКВС СРСР. Ці заклади функціонували з метою «перевиховання» дітей усіх соціальних груп, формування у них «комуністичного світогляду». Як влучно зазначає Р. Подкур, така практика «перевиховання» дітей яскраво продемонструвала намагання вищого партійно-державного керівництва СРСР виховати свого роду «радянських яничарів», позбавлених роду-племени та Батьківщини. Паралельно здійснювалася їх експлуатація, про що свідчить наявність відділення постачання та збуту та фінансово-планове відділення у складі Відділу трудових колоній для неповнолітніх НКВС СРСР. Такі нелюдські умови спонукали дітей до втеч. Так, тільки у серпні 1935 р. з дитячих закладів НКВС України зафіксовано 1.380 втеч [22, с. 195, 204].

У цей час окрім створення нових закладів у системі НКВС до відання правоохоронної структури передавали й існуючі дитячі заклади інших відомств. Наприклад, в Одеській області передано дитячі приймальники: в Одесі (107 вихованців), Миколаєві (кількість дітей невідома), Кірово-Шевченково (217 вихованців) та Херсоні (кількість дітей невідома) [33, арк. 34].

Нелюдські умови були не тільки в закладах НКВС, але й у звичайних дитбудинках. Наприклад, у Первомайському дитбудинку у 1936 р. діти

систематично хворіли на коросту, показник смертності становив 30% від загальної кількості. Така ситуація сприяла втечам вихованців, наприклад з Михайлівського дитбудинку на Одещині за 1936 р. зафіксували понад 200 випадків. За четвертий квартал 1936 р. з дитбудинків УСРР було 2.232 втечі. Загалом в Україні функціонувало 560 дитустанов усіх відомств (85.971 вихованців), третину з яких було визнано у неналежному стані. У деяких дитбудинках Одеської області не було опалення та теплих речей [34, арк. 18–21, 25].

У 1936 р. продовжувалося вилучення дітей з вулиці. В масштабах республіки було вилучено 22.282 безпритульних [34, арк. 17], що в черговий раз підтверджує голослівність заяв радянського керівництва про подолання дитячої безпритульності та злочинності.

Таким чином, дитяча безпритульність та бездоглядність тісно були пов'язані з правопорушеннями. На початку 1920–х рр. правопорушення переважно вчинялися осиротілими дітьми й в основному через голод, а основною метою злочинів було виживання. З другої половини 1920–х рр. до злочинної діяльності все частіше вдавалися малолітні рецидивісти під впливом дорослого криміналітету. Основною метою цих вчинків були нажива та легкий заробіток.

Список використаних джерел

1. Березовська, НЛ., 2011. 'Виникнення та розвиток покарань, пов'язаних з виправно–трудовим впливом, що застосовувалися до неповнолітніх з XX століття', *Актуальні проблеми держави і права*, Вип.59, с.122–132.
2. Виноградова–Бондаренко, ВЄ., 2001. 'Виховання безпритульних дітей в Україні 20–х рр. XX століття', Автореф. дис. канд. пед. наук. Інститут педагогіки академії педагогічних наук України.
3. Волошинова, АВ., 2014. 'Діяльність Комісії для неповнолітніх правопорушників на території УСРР в першій половині 1920–х рр.', *Гілея: науковий вісник*, Вип.91, с.67–71.
4. Волошинова, Г., 2013. 'Створення мережі дитячих закладів для «фізично та морально–дефективних» дітей в Донецькій губернії на початку 1920–х рр.', *Нові сторінки історії Донбасу*, Кн.22, с.151–161.
5. 'Голодомори в Україні: Одеська область 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Дослідження, спогади, документи', 2007, Одеса: *Державний архів Одеської області*.
6. 'Державний архів Миколаївської області', Ф.Р–616, Оп.1, Спр.2.
7. 'Державний архів Херсонської області', Ф.Р–386, Оп.1, Спр.1.
8. Там само, Ф.Р–386, Оп.1, Спр.3.
9. Там само, Ф.Р–386, Оп.1, Спр.14.
10. Там само, Ф.Р–386, Оп.1, Спр.22.
11. Там само, Ф.Р–413, Оп.1, Спр.162.
12. Там само, Ф.Р–414, Оп.1, Спр.390.
13. Дубоносова, АЄ., 2010. 'Педагогические методы перевоспитания несовершеннолетних преступников (1918–1930 гг.)', *Юриспруденция*, Т.20, №4, с.95–102.
14. Іваненко, ВВ., Іщенко, ІВ., 2006. 'Україна непівська: аналіз соціальних аномалій південного регіону'. Дніпропетровськ: *Вид–во ДНУ*.
15. Караман, ОЛ., 2013. 'Імплементация педагогического досвіду А. С. Макаренка в сучасну пенітенціарну систему України', *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки*, №7 (2), с.195–209.
16. Карасева, АА., 2015. 'История функционирования и развития системы детских домов РСФСР в 1929–1941 гг.', Дис. канд. ист. наук. Московский педагогический государственный университет.
17. Комар, ЄГ., 2015. 'Соціальні аномалії у повсякденному житті населення УСРР 20–х рр. XX ст.', Дис. канд. іст. наук. Київський національний університет імені Тараса Шевченка.
18. Михайленко, ПП., Кондратьєв, ЯЮ., 1997. 'Історія міліції України у документах і матеріалах', у 3 т., Т.1 (1917–1925), Київ: *Генеза*.
19. Немировський, ЭЯ., 1924. 'Советское уголовное право: пособие к изучению науки уголовного права и действующего Уголовного кодекса СССР: часть общая и особенная', Одесса: *б. и.*
20. Олянич, ЛВ., 2015. 'Дитяча безпритульність в Україні 20–30–х рр. XX століття: причини соціальної аномалії та форми її подолання', *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Серія: Історія та географія*, №52, с.4–8.
21. Паращевіна, ОС., 2005. 'Роль системи народної освіти у подоланні дитячої безпритульності в 20–х – першій половині 30–х рр. XX століття в Україні', Автореф. дис. канд. іст. наук. Дніпропетровський національний університет.
22. Подкур, Р., 2008. '«Дитячий ГУЛАГ» в контексті політики державного терору (1937–1939 рр.)', *3 архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ*, №28, с.189–204.
23. 'Центральний державний архів вищих органів влади та управління', Ф.5, Оп.3, Спр.1205.
24. Там само, Ф.166, Оп.2, Спр.594.
25. Там само, Оп.2, Спр.1626.
26. Там само, Оп.2, Спр.1675.
27. Там само, Оп.2, Спр.1751.
28. Там само, Оп.3, Спр.950.
29. Там само, Оп.4, Спр.923.
30. Там само, Оп.4, Спр.924.
31. Там само, Оп.4, Спр.925.
32. Там само, Оп.8, Спр.417.
33. 'Центральний державний архів громадських об'єднань України', Ф.1, Оп.20, Спр.6645.
34. Там само, Спр.7098.

References

1. Berezovska, HL., 2011. 'Vynykennia ta rozvytok pokaran, poviazanykh z vypravno–trudovym vplyvom, shcho zastosovувались до неповнолітніх з XX stolittia (The emergence and disclosure of the wounded, chorused with the correctional–labor influence that applies to minors from the 20th century)', *Aktualni problemy derzhavy i prava*, Vyp.59, s.122–132.
2. Vynogradova–Bondarenko, VYe., 2001. 'Vykhovannia bezprytulnykh ditei v Ukraini 20–kh rr. XX stolittia (The education of homeless children in Ukraine in the 20's of the twentieth century)', *Avtoref. dys. kand. ped. nauk. Instytut pedahohiky akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy*.
3. Voloshynova, AV., 2014. 'Diialnist Komisii dlia nepovno-litnikh pravoporushnykiv na terytorii USRR v pershii polovyni 1920–kh rr. (Activities of the Commission for juvenile offenders on the territory of the Ukrainian SSR in the first half of the 1920's)', *Hileia: naukovyi visnyk*, Vyp.91, s.67–71.
4. Voloshynova, H., 2013. 'Stvorennia merezhi dytyachykh zakladiv dlia «fizychno ta moralno–defektyvnykh» ditei v Donetskii hubernii na pochatku 1920–kh rr. (Creation of a network of children's institutions for «physically and morally defective» children in Donetsk province in the early 1920's.)', *Novi storinky istorii Donbasu*, Kn.22, s.151–161.
5. 'Holodomory v Ukraini: Odeska oblast 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Doslidzhennia, spohady, dokumenty (Holodomor in Ukraine: Odessa region 1921–1923, 1932–1933, 1946–1947. Research, memoirs, documents)', 2007, Odessa: *Derzhavnyi arkhiv Odeskoi oblasti*.
6. 'Derzhavnyi arkhiv Mykolaivskoi oblasti (State Archives of Mykolaiv Oblast)', F.R–616, Op.1, Spr.2.
7. 'Derzhavnyi arkhiv Khersonskoi oblasti (State Archives of Kherson Oblast)', F.R–386, Op.1, Spr.1.
8. Tam samo, F.R–386, Op.1, Spr.3.
9. Tam samo, F.R–386, Op.1, Spr.14.
10. Tam samo, F.R–386, Op.1, Spr.22.
11. Tam samo, F.R–413, Op.1, Spr.162.
12. Tam samo, F.R–414, Op.1, Spr.390.
13. Dubonosova, AE., 2010. 'Pedagogicheskie metody perevospitaniya nesovershennoletnih prestupnikov (1918–1930 gg.)

(Pedagogical methods of re-education of juvenile offenders (1918–1930)’, *Yurisprudentsiya*, T.20, №4, s.95–102.

14. Ivanenko, VV., Ishchenko, IV., 2006. ‘Ukraina nepivska: analiz sotsialnykh anomalii pivdennoho rehionu (Ukraine during the NEP: analysis of social anomalies in the southern region)’, Dnipropetrovsk: *Vyd-vo DNU*.

15. Karaman, OL., 2013. ‘Implementatsiia pedahohichnoho dosvidu A. S. Makarenka v suchasnu penitentsiarnu systemu Ukrainy (Implementation of the pedagogical experience of A. S. Makarenko to the modern penitentiary system of Ukraine)’, *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Pedahohichni nauky*, №7 (2), s.195–209.

16. Karaseva, AA., 2015. ‘Istoriya funktsionirovaniya i razvitiya sistemi detskih domov RSFSR v 1929–1941 gg. (The history of the functioning and development of the system of children’s homes of the RSFSR in 1929–1941)’, Dis. kand. ist. nauk. Moskovskiy pedagogicheskii gosudarstvenniy universitet.

17. Komar, YeH., 2015. ‘Sotsialni anomalii u povsiakdenomu zhytti naselennia USSR 20–kh rr. XX st. (Social anomalies in the everyday life of the Ukrainian SSR in the 1920’s.)’, Dys. kand. ist. nauk. Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka.

18. Mykhailenko, PP., Kondratiev, YaLu., 1997. ‘Istoriia militsii Ukrainy u dokumentakh i materialakh (The history of the police in documents and materials)’, u 3 t., T.1 (1917–1925), Kyiv: *Henezza*.

19. Nemirovskiy, EYa., 1924. ‘Sovetskoe ugovnoe pravo: posobie k izucheniyu nauki ugovnogo prava i deystvuyushego Ugovnogo kodeksa SSSR: chast obschaya i osobennaya (Soviet criminal law: a guide to the study of the science of criminal law and the current Criminal Code of the USSR: the part of the general and special)’, Odessa: *b. i.*

20. Olianych, LV., 2015. ‘Dytiacha bezprytnist v Ukraini 20–30–kh rr. XX stolittia: prychny sotsialnoi anomalii ta formy yii podolannia (Child homelessness in Ukraine in the 20–30’s of the twentieth century: causes of social anomalies and forms of overcoming them)’, *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Seriya: Istoriia ta heohrafiia*, №52, s.4–8.

21. Parashchevina, OS., 2005. ‘Rol systemy narodnoi osvity u podolanni dytiachoi bezprytnosti v 20–kh – pershii polovyni 30–kh rr. XX stolittia v Ukraini (The role of the system of public education in overcoming child homelessness in the 20’s – first half of the 30’s of the twentieth century in Ukraine)’, Avtoref. dys. kand. ist. nauk. Dnipropetrovskiy natsionalnyi universytet.

22. Podkur, R., 2008. ‘«Dytiachyi HULAH» v konteksti polityky derzhavnoho teroru (1937–1939 rr.) («The Children’s Gulag» in the context of the policy of state terror (1937–1939)’, *Z arkhiviv VUCHK–HPU–NKVD–KHB*, №28, s.189–204.

23. ‘Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchyykh orhaniv vlady ta upravlinnia (Central State Archive of the Supreme Power and Administration of Ukraine)’, F.5, Op.3, Spr.1205.

24. Tam samo, F.166, Op.2, Spr.594.

25. Tam samo, Op.2, Spr.1626.

26. Tam samo, Op.2, Spr.1675.

27. Tam samo, Op.2, Spr.1751.

28. Tam samo, Op.3, Spr.950.

29. Tam samo, Op.4, Spr.923.

30. Tam samo, Op.4, Spr.924.

31. Tam samo, Op.4, Spr.925.

32. Tam samo, Op.8, Spr.417.

33. ‘Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy (Central State Archive of Public Associations of Ukraine)’, F.1, Op.20, Spr.6645.

34. Tam samo, Spr.7098.

* * *